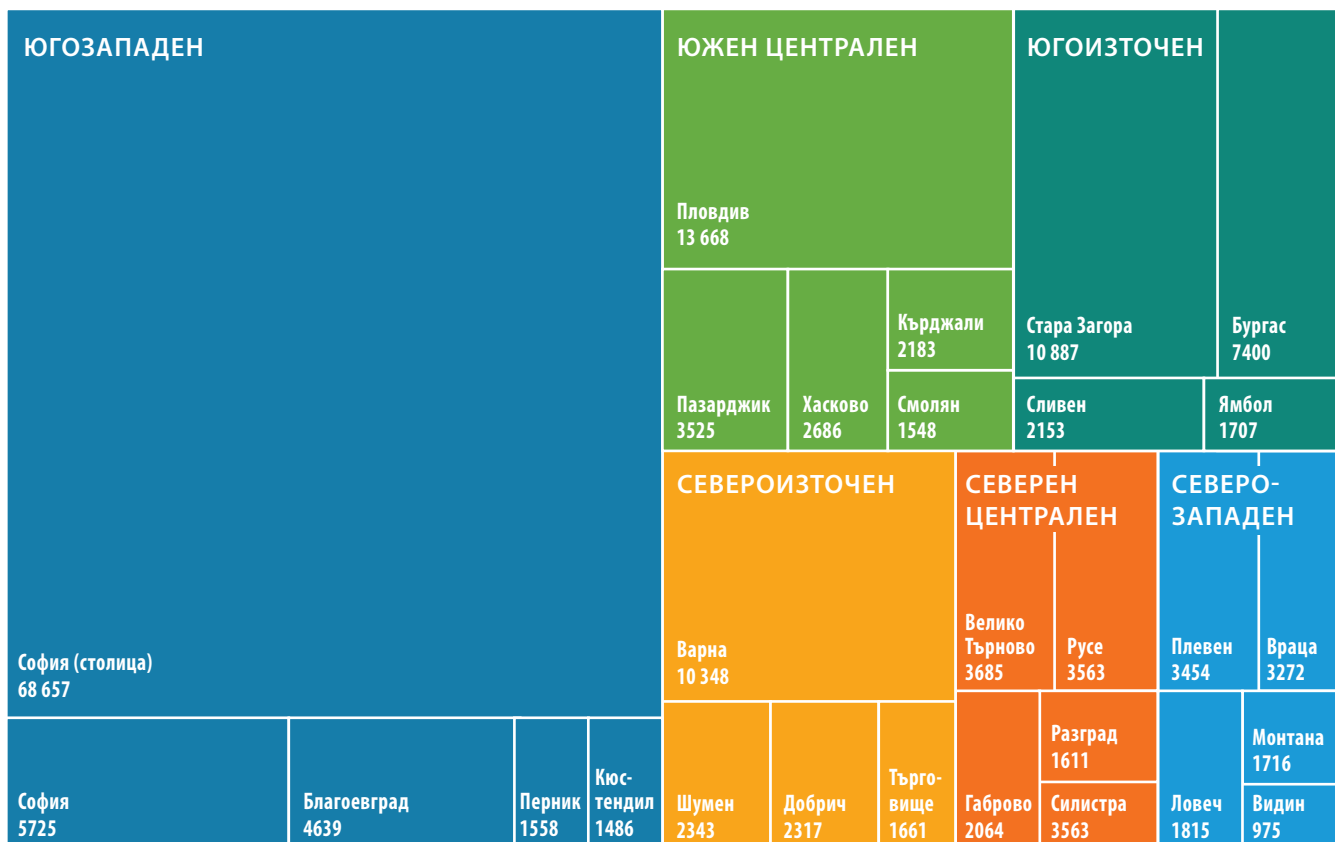

Регионални профили 2024: Резюме

ИКОНОМИЧЕСКО РАЗВИТИЕ: ОБЛАСТЕТЕ СЕ ОТТЛАСКВАТ ОТ КРИЗАТА, НО С РАЗЛИЧНИ ТЕМПОВЕ

През 2022 г. силният икономически ръст в няколко от малките области води до лек спад на дела на столицата в брутният вътрешен продукт на страната. София допринася за 41% от БВП в националната икономика през 2022 г., или 68,7 млрд. лв., на фона на 43% година по-рано. На второ място се нарежда Пловдив с 6,5%, или 13,7 млрд. лева. На трето място обаче излиза Стара Загора с 6,2% от общия размер на българската икономика най-вече под влиянието на доброто представяне на енергийния сектор през годината. Водещите пет области се допълват от традиционно силните икономики на Варна и Бургас, чиято динамика е подкрепена от постепенното възстановяване на туризма. Все по-близо до тях се приближава и София (област), движена от бързото развитие на индустрията и логистиката в широката периферия на столицата. На опашката остава Видин – единствената област с под 1 млрд. лв. БВП. Повод за притеснение са темповете на растеж на регионалните икономики, като начело по ръст на БВП спрямо 2021 г. са най-развитите икономики – Стара Загора, Пловдив, София (област), Варна, а с най-забавено развитие са областите в дъното на

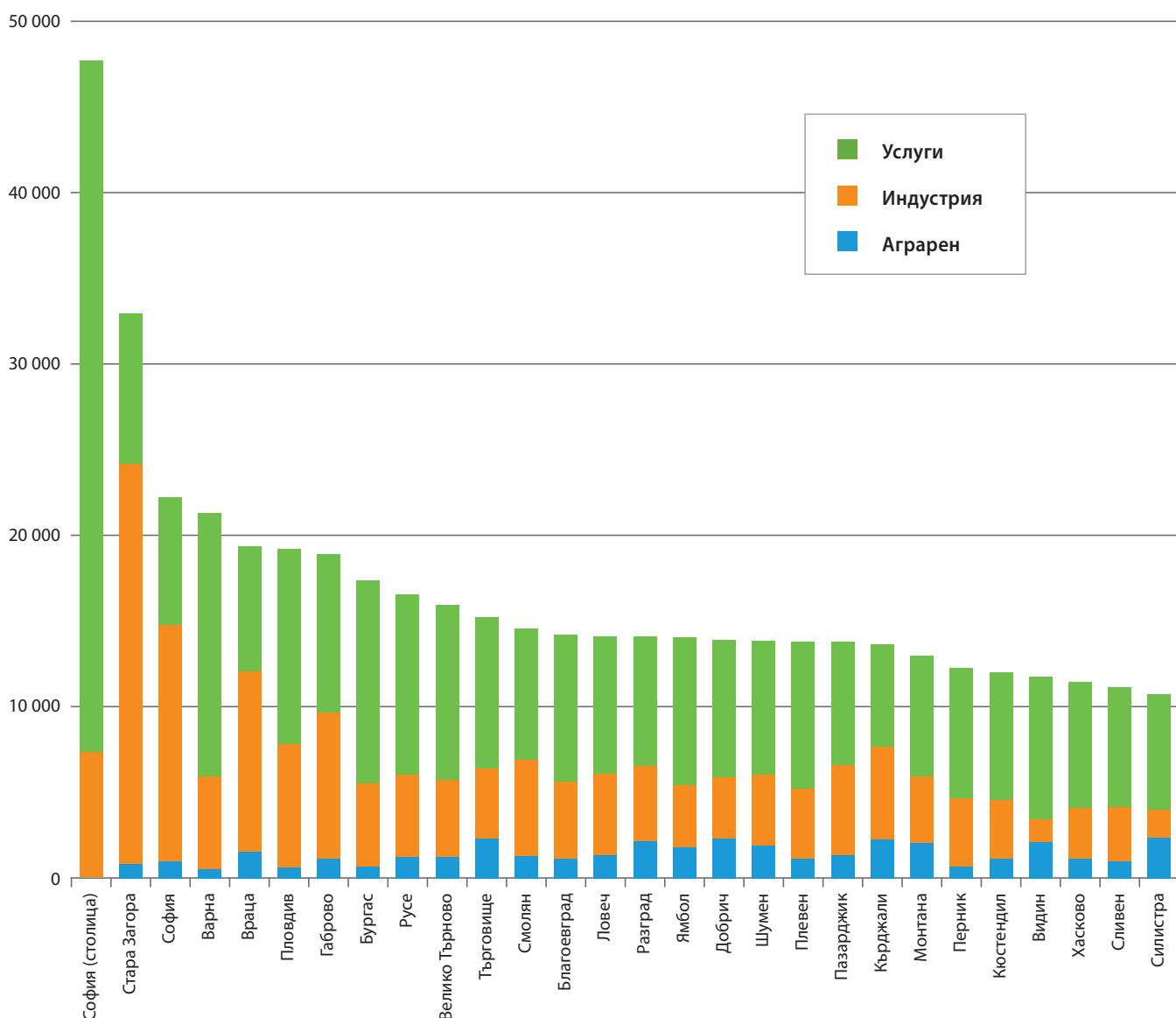
Фиг. 1. Брутен вътрешен продукт по области в България, 2022 г. (млн. лв.)

Източник: НСИ.

подреждането – Видин, Ловеч, Силистра, Добрич, Кюстендил, регистриращи анемичен растеж през 2022 г., което създава предпоставки за допълнително увеличаване на разликите в стандарта на живот в регионите. Само две области – Стара Загора и София (столица), надхвърлят средната за страната стойност на brutния вътрешен продукт на човек от населението за 2022 г., като столицата вече създава над 50 хил. лв. средно на човек. С БВП над 20 хил. лв. на човек от населението вече са седем области, като към София се присъединяват и Стара Загора, София (област), Варна, Враца, Пловдив и Габрово. И тази година има разместване в дъното на класацията, като с най-нисък БВП на човек от населението е Силистра (12,1 хил. лв.), следвана от Сливен (12,6 хил. лв.) и Хасково (12,9 хил. лв.). Почти половината – общо 13 – от областите генерират БВП между 15 и 18 хил. лв. на човек от населението, което свидетелства за сравнително равномерна степен на икономическо развитие извън лидерите и най-изостаналите райони на страната. Тези малки отстояния позволяват и бързи размествания в подреждането на областите в резултат на различни темпове на растеж, каквито виждаме през последните години сред най-слабо развитите региони.

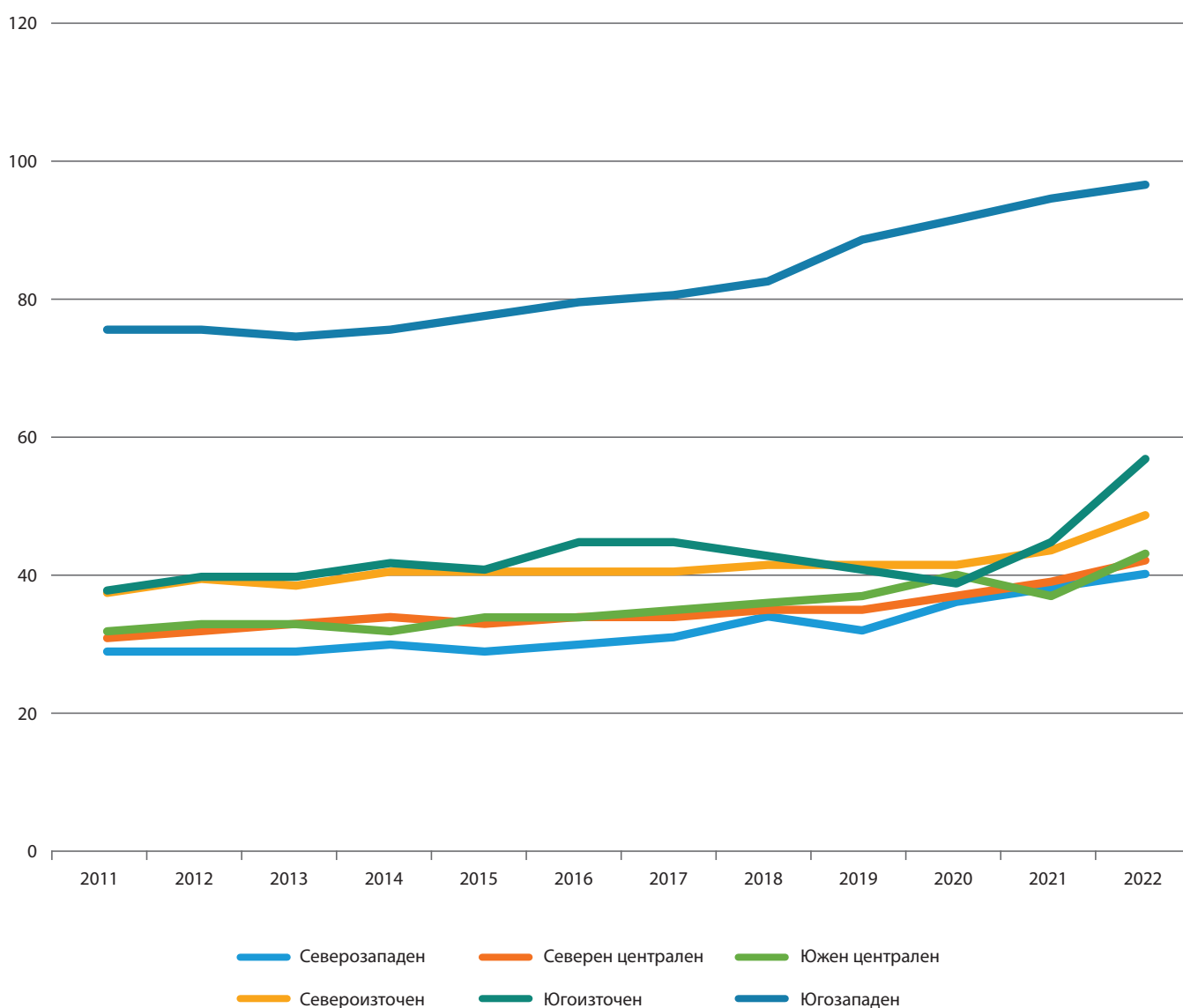
Фиг. 2. Брутна добавена стойност на човек от населението по основни икономически сектори, 2022 г. (хил. лв.)

Източник: НСИ, изчисления на ИПИ.

Разпределението на добавената стойност на човек от населението ясно извежда на преден план основните модели на развитие на областните икономики. Двигател на столицата са услугите, които създават 84% от добавената стойност, но през последната година се наблюдава леко повишаване на ролята на индустрията в софийската икономика (15%). С висок дял на услугите са и двете морски области Варна (72%) и Бургас (68%), както и повечето големи икономически центрове на Северна България – Плевен (62%), Русе (63%), Велико Търново (64%). Изключение в този регион е Габрово, където се наблюдава относителен баланс между индустрия (45%) и услуги (49%). Към повишаване на ролята на услугите се движи и южният индустриален център Пловдив, където те вече достигат 60% от добавената стойност. Индустрията играе основна роля в структурата на икономиките на няколко от водещите области, най-видимо в Стара Загора (71%), София (област) (62%) и Враца (54%). От своя страна повечето региони, в които селското стопанство има значителен дял, се позиционират в дъното на класацията, като над 1/5 от добавената стойност то вече създава само в най-слабо развитата област Силистра.

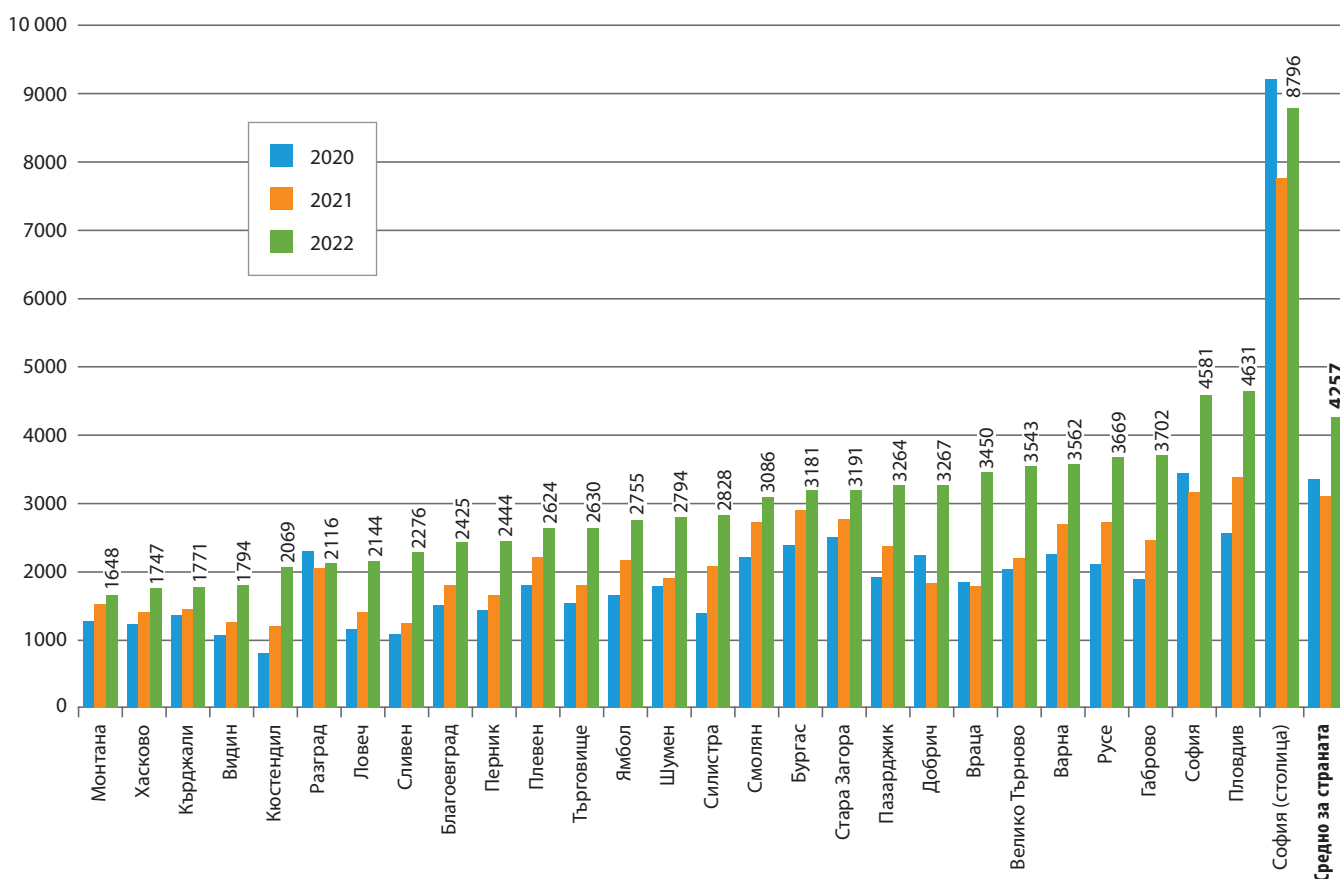
Фиг. 3. БВП, измерен в СПС, на човек от населението на районите за планиране като дял от средното за ЕС-27, 2011–2022 г. (%)

Източник: Евростат.

Важен поглед към икономическия растеж на регионите дава степента на сближаване до средноевропейските равнища. Измерен в стандарт на популателна способност (СПС), БВП на човек от населението на Югозападния регион, в чийто състав влиза столицата, вече достига 97% от средноевропейската стойност, докато най-слабо развитата част на България – Северозападът – се задържа на едва 40%. Прави впечатление и много равномерният темп на догонване – четири от регионите за планиране в страната са стопили разликата със средния за ЕС-27 БВП на човек от населението в СПС с по 11 пункта спрямо 2011 г. По-бързо конвергират Югоизточният район – с 19 пункта, като голяма част от този растеж е през 2022 г. и отразява много силния ръст на енергетиката в област Стара Загора, и Югозападният район – с 21 пункта. Това за пореден път подкрепя тезата, че разслоението в икономическото развитие все повече утвърждава явлението „София и всички останали“.

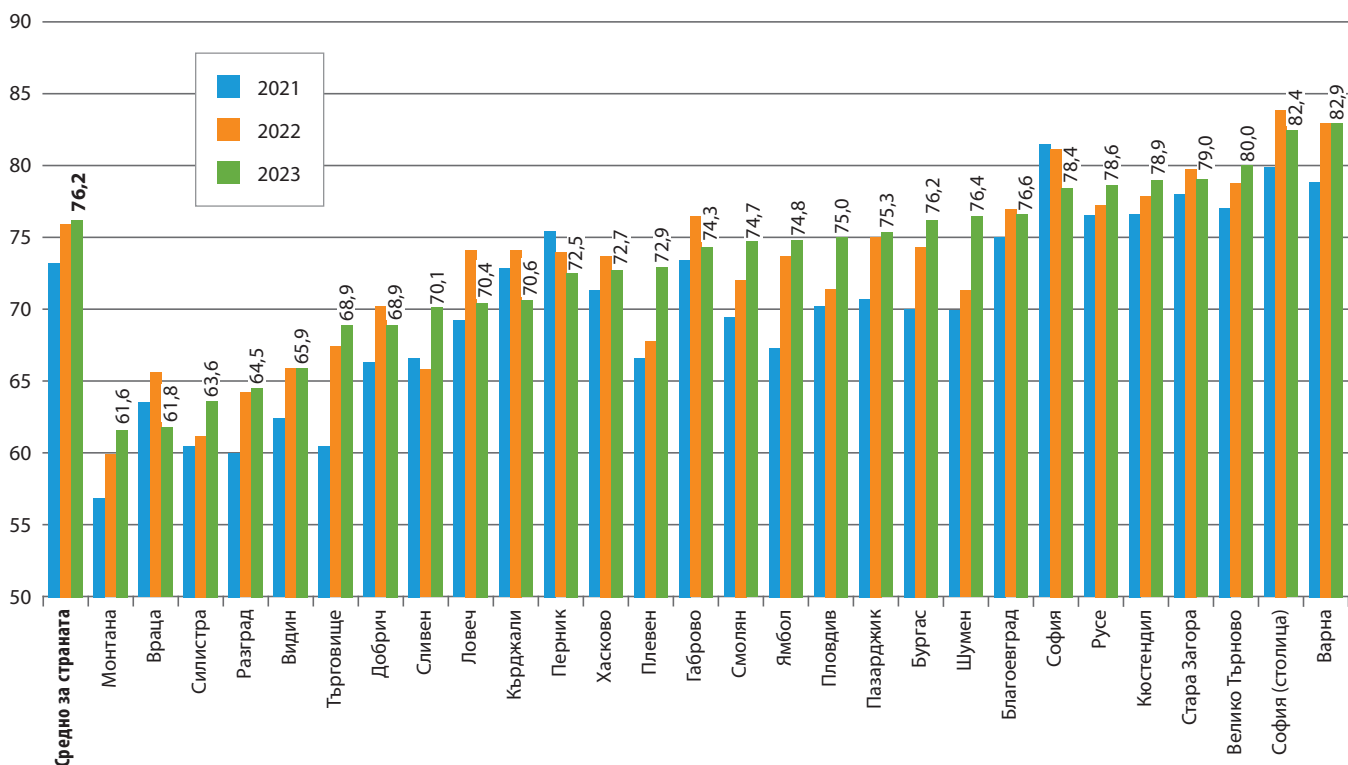
Фиг. 4. Разходи за придобиване на дълготрайни материални активи на човек от населението, 2020–2022 г. (лв.)

Източник: НСИ, изчисления на ИПИ.

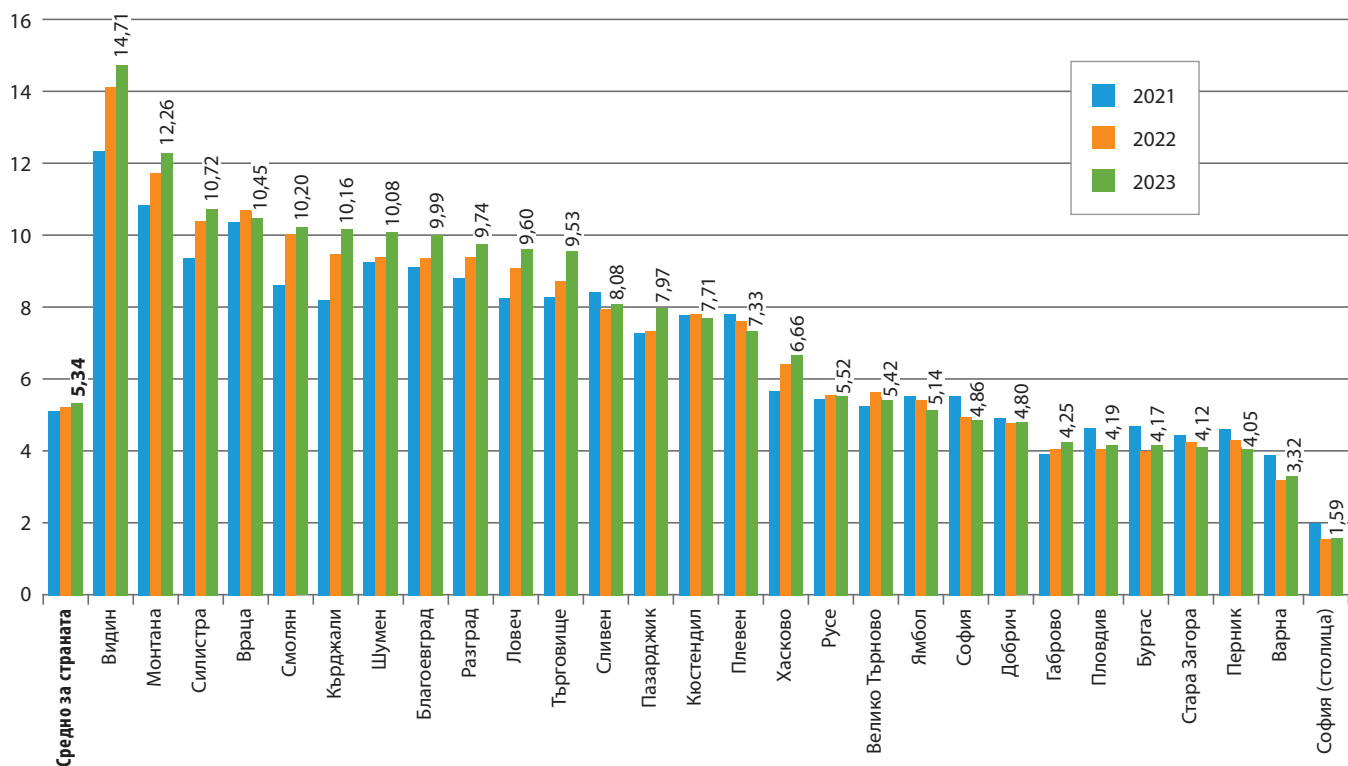
От гледна точка на инвестициите в регионите 2022 г. носи бързо отърсване от влиянието на кризата и нова експанзия не само в сравнение с годините на пандемията, но и спрямо високите равнища на периода преди кризата. Разликите в инвестиционната активност са значителни, като при разходите за дълготрайни материални активи столицата се доближава до 8,8 хил. лв. на човек от населението, следвана от София (област) и Пловдив, където показателят достига до 4,6 хил. лв. на човек. На дъното на класацията с под 2 хил. лв. на човек са областите, които са на последните места и по икономическо развитие – Монтана, Хасково, Кърджали, Видин са с под 2 хил. лв. разходи за ДМА на човек от населението, а останалите области се разполагат в диапазона 2–4 хил. лв. на човек. Това разслоение обуславя и запазване и дори увеличаване на неравенството в стопанското развитие на регионите в бъдеще. Не толкова еднозначна е динамиката при чуждестранните инвестиции – въпреки че на национално ниво се наблюдава значителен ръст от 4,1 до 4,5 хил. евро на човек от населението с натрупване към края

Фиг. 5. Коефициенти на заетост за населението на 20–64-годишна възраст, 2021–2023 г. (%)

Източник: НСИ, изчисления на ИПИ.

Фиг. 6. Коефициенти на безработица за населението на 15–64-годишна възраст, 2021–2023 г. (%)

Източник: АЗ.

на 2022 г., редица области, в това число Стара Загора, Силистра, Плевен, Видин, Враца, Бургас, отчитат спад на чуждите капитали. На този фон в няколко области – Велико Търново, Габрово, Пазарджик – ПЧИ нарастват значително, с по над хиляда евро на човек в рамките на годината. Разликите в равнищата на ПЧИ остават внушителни, като в столицата те приближават 12 хил. евро на човек, а в 9 области все още не са достигнали хиляда евро на човек.

Въпреки че през 2023 г. експанзията на пазара на труда продължава на национално ниво, макар и с по-умерен темп, в повече от половината области има спад или задържане на заетостта на населението на 20–64-годишна възраст. Най-видими спадове, с над 3 процентни пункта на годишна база, има в по-слабо развити области Враца, Ловеч и Кърджали. От другата страна, с над 4 процентни пункта увеличение, са Плевен, Шумен и Сливен. Заетостта на активното население се разполага в широк диапазон между 62 и 83%, като най-добре се представят Варна, София (столица) и Велико Търново, а най-нисък остава делът на работещото население в Монтана, Враца и Силистра. Много от областите, най-отчетливо Благоевград, София (област) и Велико Търново, остават с по-ниска заетост в сравнение с рекордите на пазара на труда от 2019 г.

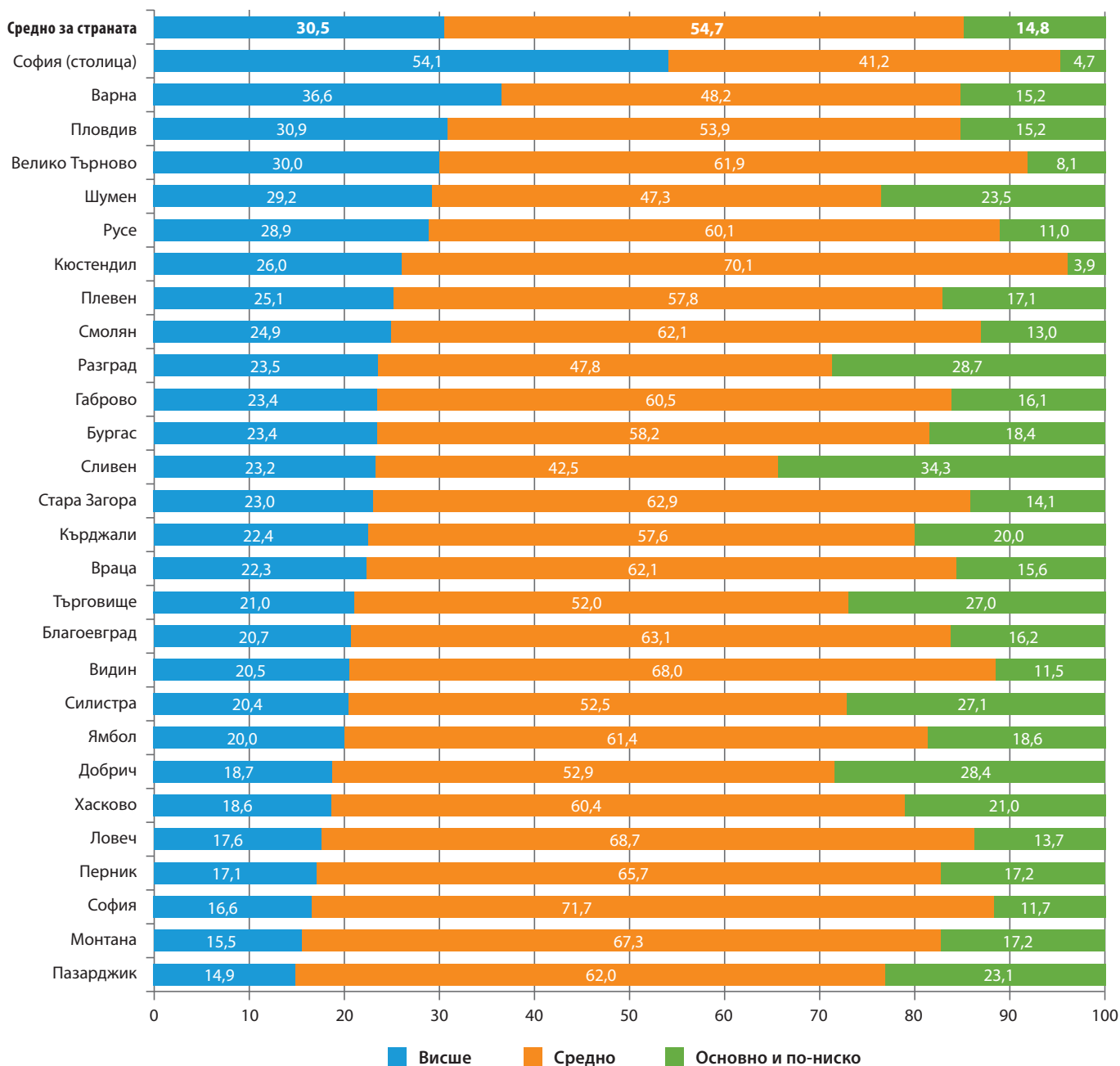
По-умерена е динамиката на безработицата, като според отчетените от Агенцията по заетостта равнища няма нито една област, в която тя да се е изменила с повече от един процентен пункт. Делът на търсещите работа на повечето места остава близък до отчетения през периода преди пандемията, което навежда на извода, че вероятно вече е достигнат постижимият минимум. Запазват се обаче големите отстояния между различните регионални пазари на труд – докато в столицата през 2023 г. безработицата е 1,6% за населението на 15–64-годишна възраст, а във Варна – 3,3%, то във Видин тя доближава 15%, в Монтана надхвърля 12% и се задържа над 10% в Шумен, Смолян, Кърджали и Враца. Повод за притеснение е и противоположната динамика, като лек ръст на безработицата се наблюдава именно в регионите, където тя е най-висока; обратно – по-видим спад има в регионите с добре функциониращи пазари на труда.

Повече от двойна вече е разликата в средните заплати между първата и последната област, като в столицата към второто тримесечие на 2024 г. средното брутно възнаграждение достига 3129 лв., докато в Благоевград то е 1519 лева. Дистанцията между лидера и втората област се запазва в порядъка на хиляда лева месечно, като с над 2 хил. лв. средна заплата вече са още три области – Варна (2147 лв.), Враца (2123 лв.) и София (област) (2048 лв.). Темповете на нарастване на заплатите варират между 13% в областите с по-бавен ръст и 26% при лидерите, като най-големи повишения се регистрират в региони като Добрич, Хасково и Видин, което вероятно отразява и значителния ръст на минималната заплата. Въпреки това изпреварващият ръст на заплатите в по-бедните области създава предпоставки за сближаване на стандарта на живот на работещите. По-равномерен е ръстът при пенсиите, като през 2023 г. повишенията във всички области се разполагат в диапазона 13–18%. Средната пенсия в столицата достига 957 лв. месечно, а най-ниската е в Кърджали – 633 лв., където е и най-бавният ръст в страната.

СОЦИАЛНО РАЗВИТИЕ: ПОЛЕТО НА ДЪЛГОСРОЧНИТЕ ПРЕДИЗВИКАТЕЛСТВА

Както икономическата динамика, така и развитието на пазара на труда са предопределени от знанията и уменията на човешкия капитал в регионите. Ако погледнем към дела на хората с висше образование – ключов показател за развитието както на високотехнологичния сектор, така и на повечето услуги и на много сегменти на индустрията, през 2022 г. абсолютен лидер в страната е столицата, където завършилите университет формират 54% от населението на 25–64-годишна възраст. На второ място, на цели 17 пункта отстояние, се нарежда Варна с 37% висшисти, а с над 30% сред останалите области са единствено Пловдив и Велико Търново. Същевременно в регионите на опашката – Пазарджик, Монтана, Перник, Ловеч, хората в работоспособна възраст с висше образование са едва 15–17%, което практически спира възможностите за определени видове инвестиции.

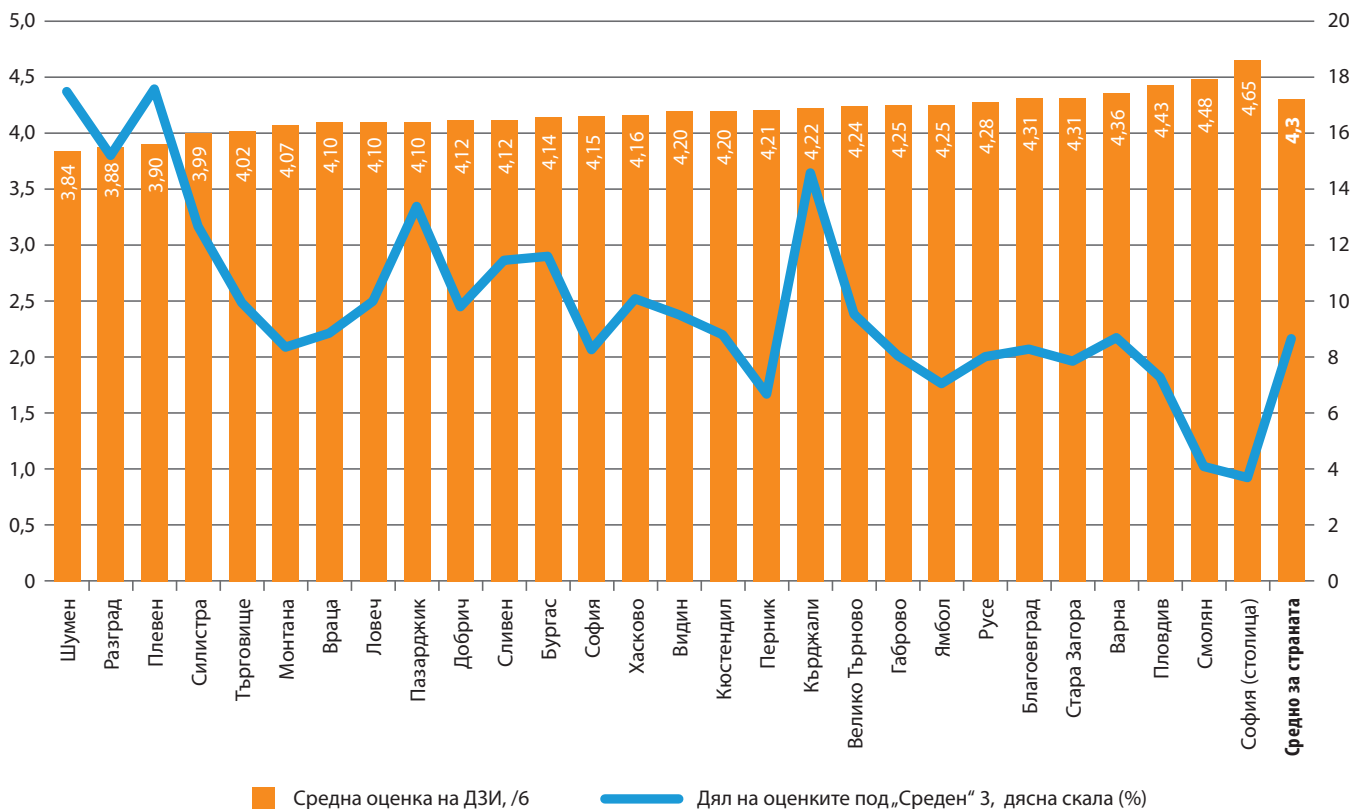
Фиг. 7. Население на 25–64-годишна възраст според най-високото завършено образование, %, 2023 г.

Източник: НСИ.

Дори от по-голямо значение за потенциала за развитие обаче е делът на хората с основно и по-ниско образование, тъй като все по-рядко се създават работни места за нискоквалифицирани работници. И през 2023 г. той остава висок на много места, като в Сливен надхвърля 34%, в Разград и Добрич – по 28%. Очаквано това са и регионите, в които са съсредоточени училищата с едни от най-слабите резултати в страната, като преодоляването на дефицита в човешкия капитал ще е сред ключовите предизвикателства пред по-нататъшното развитие на тези области.

Фиг. 8. Средни оценки и дял на слабите оценки на ДЗИ по БЕЛ, пролетната сесия 2024 г.

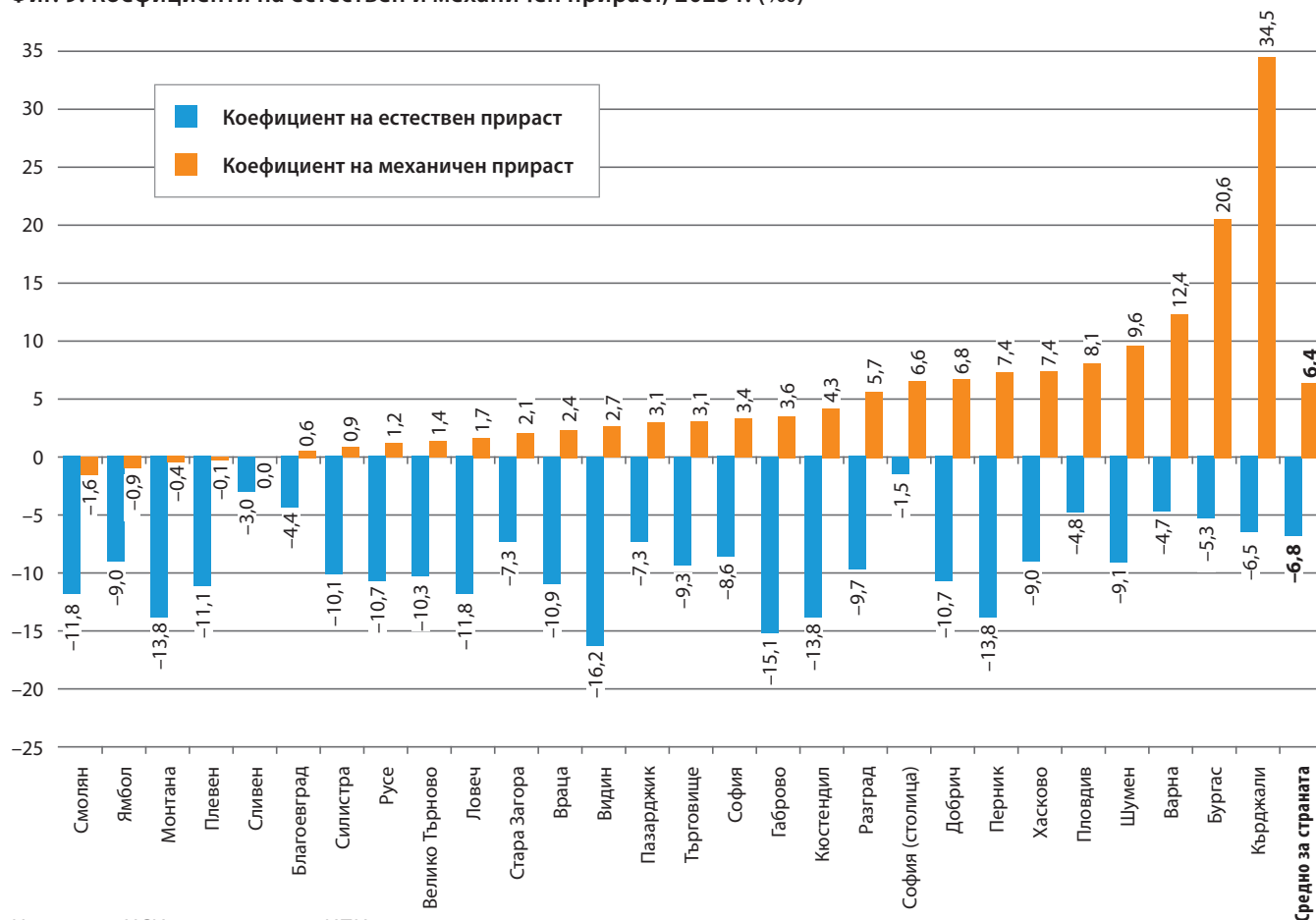
Източник: МОН.

Прегледът на резултатите на зрелостните изпити през 2024 г. разкрива повсеместно подобрене на резултатите по български език и литература на областно равнище, съчетано със значително – на места над двойно – свиване на дела на учениците със слаби оценки. Големите разлики между областите обаче остават, като с най-високи оценки за поредна година са столицата (4,65) и утвърденият образователен лидер сред останалите области Смолян (4,48), както и Пловдив (4,43) и Варна (4,36). Най-слабо се представят учениците в Шумен (3,84), Разград (3,88) и Плевен (3,90), като Североизтокът се очертава като региона със струпване на най-много слабо представящи се училища през последните години. Въпреки подобренията делът на слабите оценки надхвърля 17% от явилите се в Шумен и Плевен, а в цели 14 области всеки десети ученик не издържа изпита по български език. Това показва ниско равнище на обща грамотност в тези области, което ще има и реални последствия за продуктивността на бъдещата работна сила на регионалния пазар. Важно е да отбележим също, че сравненията между отделните издания както на зрелостния изпит, така и на външните оценявания след VII клас трябва да се разглеждат под условие, тъй като не се цели непременно сравнимост и еднаква трудност от година на година.

След големите подобрения през 2022 г. се наблюдава спад в покритието на системата на училищно образование в повечето области, като на национално ниво нетният коефициент на записване на населението между V и VII клас се е свил с 0,8 процентни пункта, а най-голямо влошаване се наблюдава именно

в региони, където обхватът поначало е слаб – в Силистра делът на записаните ученици намалява с 3,4 пункта до едва 78,7%, а в Кърджали – с 2,6 пункта до 84%. Спадове с по около един пункт има и при образователните лидери – столицата, Пловдив, Варна, Смолян. Това е съпроводено с нарастване на дела на повтарящите ученици почти навсякъде, което също е индикация за влошаване на качеството на местните училищни системи и на способността им да покриват образователните минимума.

Фиг. 9. Коефициенти на естествен и механичен прираст, 2023 г. (‰)

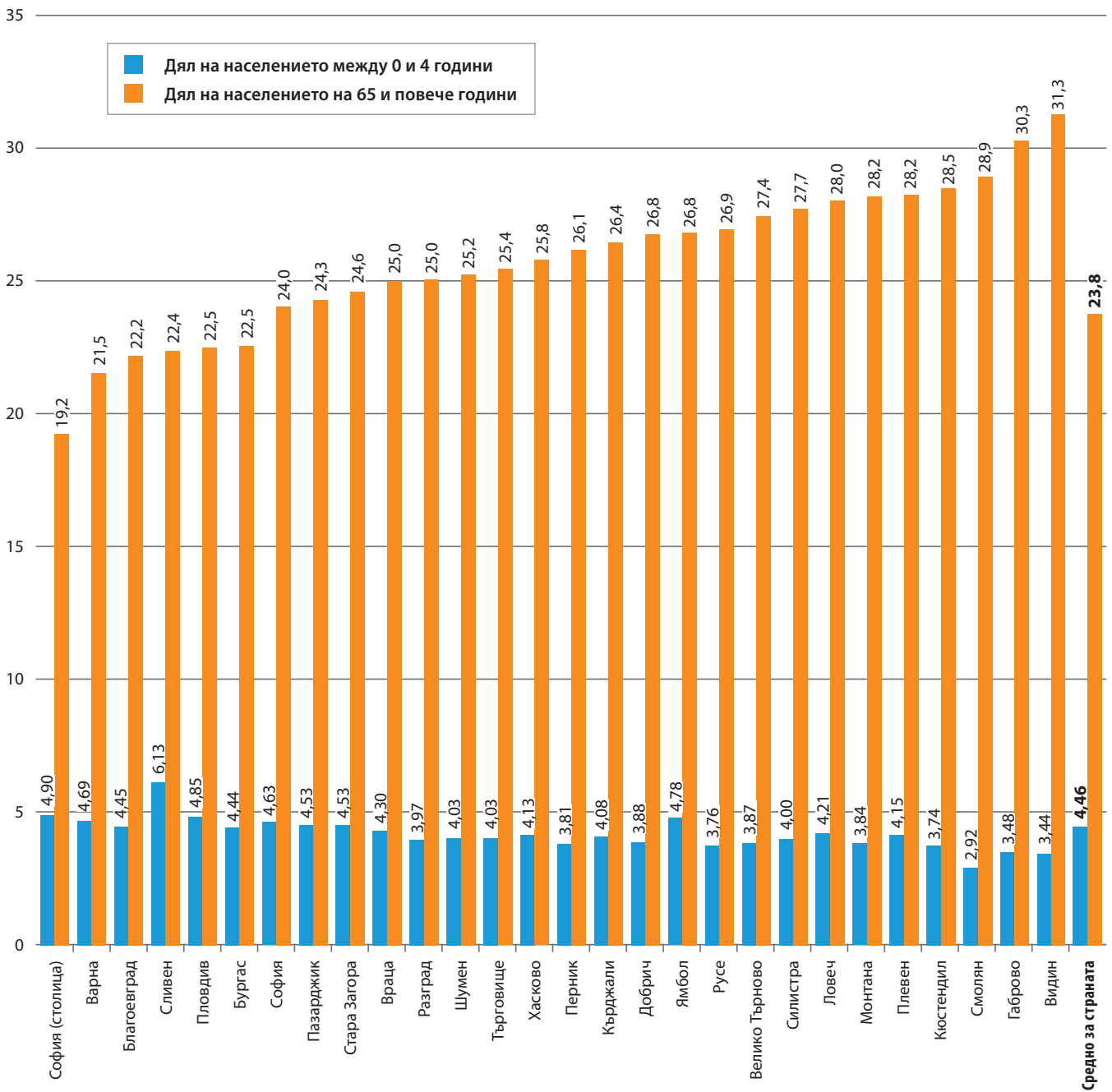

Източник: НСИ, изчисления на ИПИ.

Въпреки подчертано негативния дългосрочен тренд и през 2023 г. продължават положителните промени в основните демографски показатели. Основните подобрения идват най-вече по линия на миграционните процеси, а механичният прираст е отрицателен в едва пет области – Сливен, Плевен, Монтана, Ямбол и Смолян, като и в тях тенденцията е към забавяне на отлива на население. И през 2023 г. на първото място по положителна нетна миграция остава Кърджали с 3,5% механичен прираст най-вече в резултат на притока на хора през границата с Турция. Благоприятен миграционен баланс имат и Бургас (2,1%) и Варна (1,2%) под влияние на нормализацията на туризма и възстановяването на работните места в хотели и ресторанти. Съдейки по промените от началото на десетилетието насам, миграцията обратно към страната ще влияе положително на броя на населението и възрастовата му структура в почти всички области.

През 2023 г. естественият прираст до голяма степен се нормализира от прекомерната смъртност по време на пандемията от ковид-19, като на национално ниво разликата спрямо 2019 г. е 0,1 промилен пункт. Големите разлики в баланса на смъртността и раждаемостта между областите обаче остават – докато в столицата разликата вече е само -1,5‰, което означава, че след няколко години населението на София вероятно ще расте и в резултат на естествените процеси, то половината области губят над 1% от населението си годишно в резултат на негативен естествен прираст.

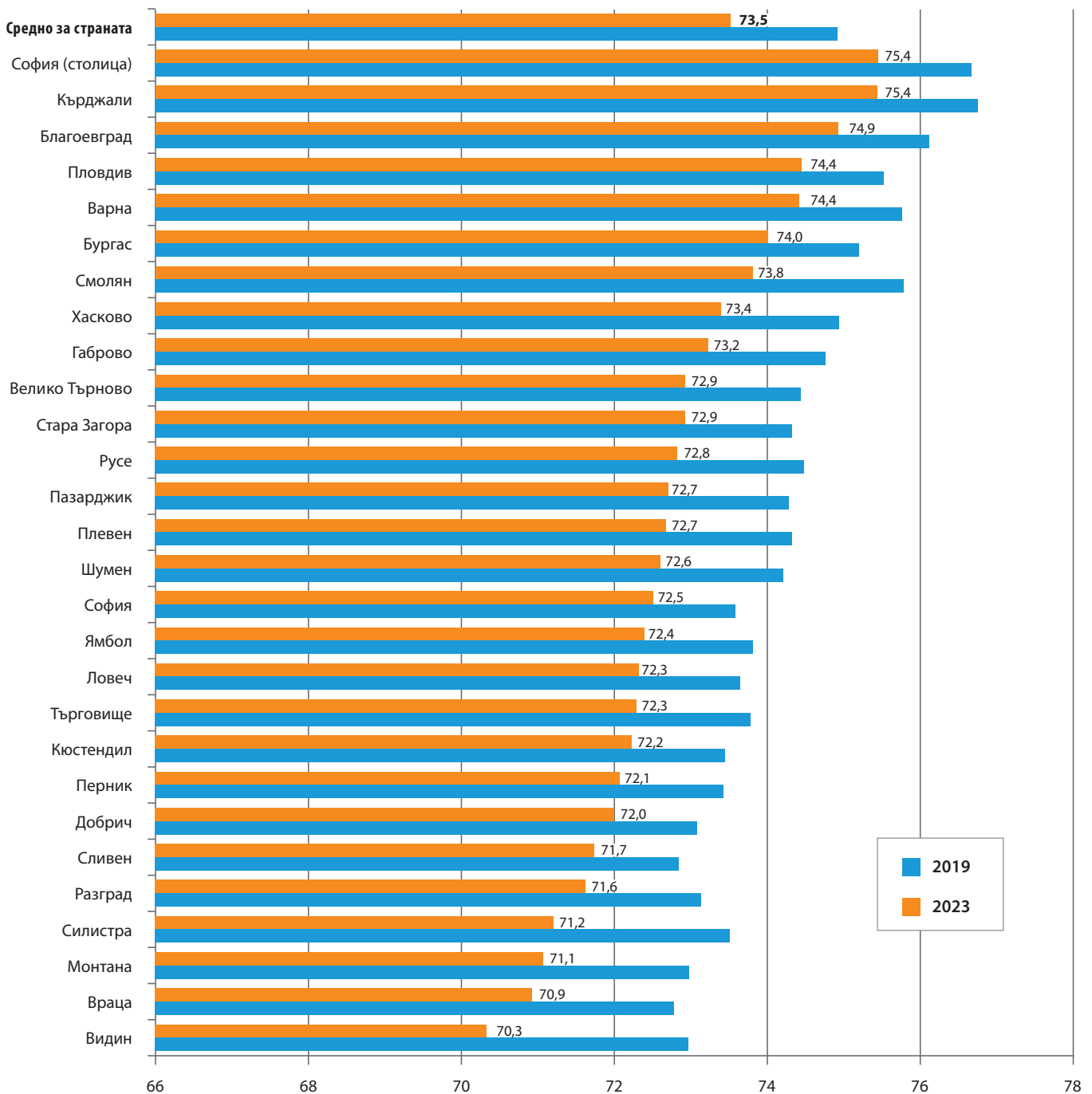
Фиг. 10. Дялове на населението на 0–4 и 65 и повече години, 2023 г. (%)

Източник: НСИ.

Динамиката на демографските процеси обуславя и разликите в структурата на населението на областите, която има пряко отражение върху потенциала за икономически растеж и експанзия на предлагането на работна сила. През 2023 г. с най-висок дял на населението в пенсионна възраст (на 65 и повече години) е Видин – 31%, а Габрово също надхвърля 30%. Прави впечатление, че сред по-застаряващите области се нареждат и някои в Южна България – Кюстендил и Смолян (по 29%), Ямбол (27%). С под 20% жители на възраст над 65 години пък остава само столицата. При малките деца (от 0 до 4 години) отликите в относителния им дял не са толкова значителни, като повечето области се разполагат в диапазона 3,5–4,5% от цялото население; най-много деца има в Сливен (6,1%), а най-малко – в Смолян (2,9%).

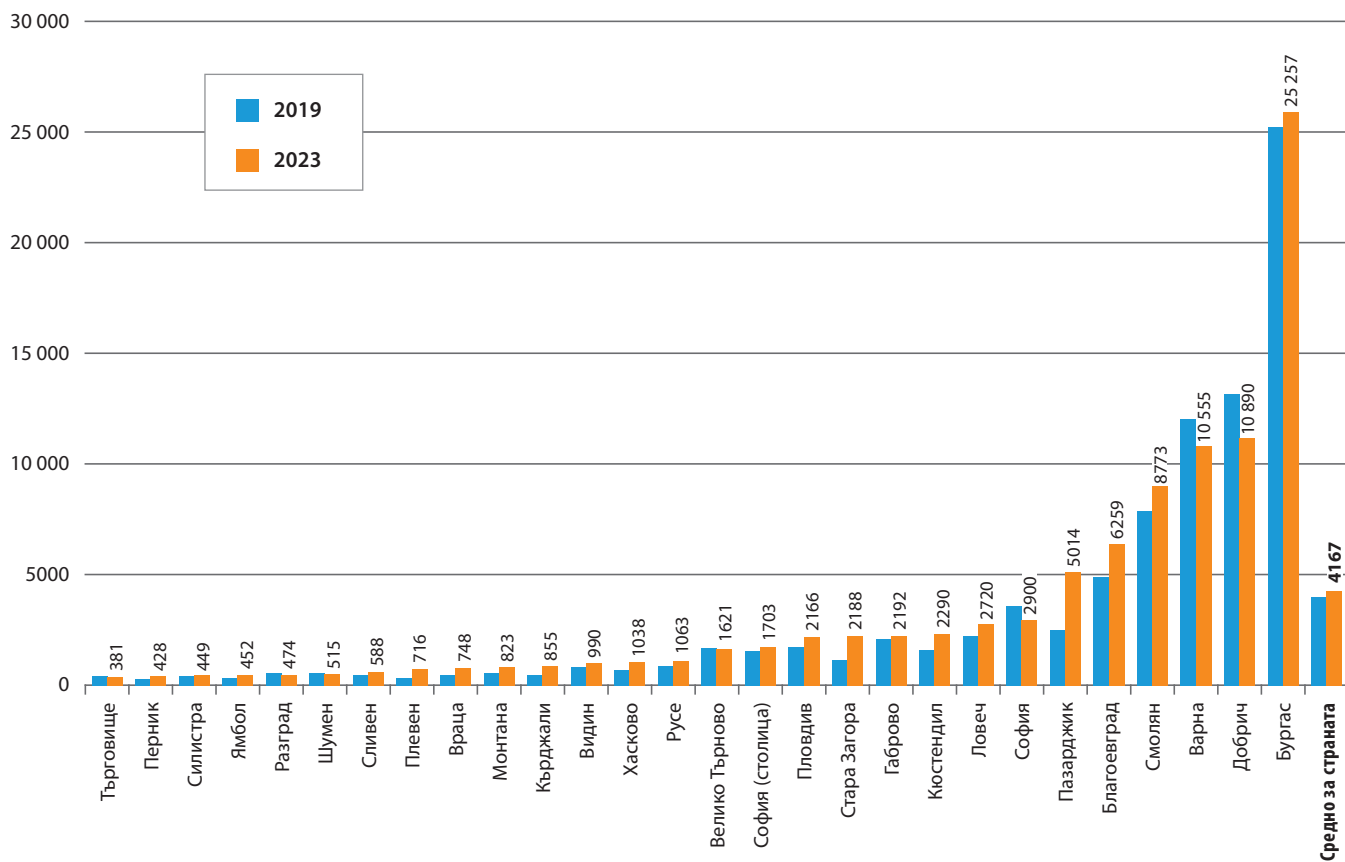
Фиг. 11. Средна очаквана продължителност на живота в години, 2019 и 2023 г.

Източник: НСИ.

Главен критерий за качеството на живот по-общо и за работата на здравната система в частност в различните региони е очакваната продължителност на живота. Нито една от областите не е достигнала най-добрите стойности на този показател, регистрирани през 2019 г., но елиминирането на извънредната смъртност от ковид-19 би трябвало да им позволи да се приблизят до тях към средата на десетилетието. Големите регионални различия обаче се запазват – докато в столицата и Кърджали очакваната продължителност на живота при раждане е 75,4 години, то във Видин тя е 70,3 години, а във Враца – 70,9 години.

Фиг. 12. Реализирани нощувки в местата за настаняване на хиляда души от населението, 2019 и 2023 г.

Източник: НСИ, изчисления на ИПИ.

Сред ключовите индикатори за възстановяването от въздействието от пандемията са и резултатите на туристическия сектор. Докато на национално ниво реализираните нощувки в местата за настаняване, претеглени спрямо населението, през 2023 г. вече са надхвърлили тези от 2019 г., сред черноморските области това е вярно само за Бургас; на Варна и Добрич най-вероятно ще им трябва още поне година, за да достигнат предкризисните равнища. По-малките туристически области – Смолян, Благоевград, Пазарджик – също бележат позитивна динамика.